

Ф.Ә.Сахиева¹, С.Т.Мамадалиев², А.А.Акимбаев³

¹ PhD, доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент қ., Қазақстан,

^{2,3} аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент қ., Қазақстан,

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫ МЕН ПСИХОӘЛЕУМЕТТІК ДАМУЫ

Аңдатпа

Аталған мақалада қоғамның заманауи даму жағдайында жасөспірімдердің әлеуметтік-психологиялық дамуы мен психологиялық денсаулығы мәселесі қарастырылған. Психологиялық денсаулық ұғымының мән-мағынасы мен мазмұны теориялық тұрғыда егжей-тегжейлі талданған. Заманауи қоғамда жасөспірімдердің психоәлеуметтік дамуы, психологиялық ерекшеліктері мен тұлғалық қасиеттері сипатталған. Айналадағы қоршаған әлеуметтік ортаның, заманауи қоғамдағы елеулі өзгерістердің жасөспірімдер мен өскелең ұрпақтың психоәлеуметтік дамуына, іс-әрекеттері мен мінез-құлықтарының қалыптасуына тікелей ықпалы мен әсері атап көрсетілген. Аталған мақалада ғұлама ғалымдардың көзқарастары мен ой-пікірлері егжей-тегжейлі талданған. Заманауи қоғамда жасөспірім тұлғасының жеке-дара дамуы мен қалыптасуы жан-жақты қарастырылған. Жасөспірімдік шақтағы өзіндік сана сезімнің қалыптасудың факторлары мен сатылары сипатталған.

Түйін сөздер: психологиялық денсаулық, жасөспірімдер, өскелең ұрпақ, психоәлеуметтік даму, жасөспірімдік дағдарыс, тұлғаның қалыптасуы, мінез-құлық.

F.A.Sakhiyeva¹, S.T.Mamadaliyev², A.A.Akimbaev³

¹ PhD, docent, of M.Auevov South Kazakhstan State University,
Shymkent, Kazakhstan

^{2,3} master, lecturer of M.Auevov South Kazakhstan State University,
Shymkent, Kazakhstan

PSYCHOLOGICAL HEALTH AND PSYCHOSOCIAL DEVELOPMENT OF ADOLESCENTS

Abstract

This article deals with the issues of psychological health and socio-psychological development of adolescents in the conditions of modern development of society. The essence and content of the concept of psychological health in modern society are theoretically analyzed. Psychosocial development, psychological characteristics and personal qualities of adolescents are described. The author notes the direct influence of the surrounding social environment on the formation of a teenager's personality and on the psychosocial development of adolescents and the younger generation in the context of the globalization of modern society. In this article, the authors analyze in detail the theoretical concepts and scientific views of prominent scientists. The article also discusses the personal development and formation of the personality of a teenager in modern society. Factors and stages of self-awareness formation in adolescence are described.

Keywords: psychological health, adolescents, the younger generation, psychosocial development, adolescent crisis, personality formation, behavior

Ф.А.Сахиева¹, С.Т.Мамадалиев², А.А.Акимбаев³

¹ PhD, доцент Южно-Казахстанского государственного университета имени М.Ауезова,
г.Шымкент, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ И ПСИХОСОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В данной статье рассмотрены вопросы психологического здоровья и социально-психологического развития подростков в условиях современного развития общества. Теоретически проанализированы сущность и содержание понятия психологического здоровья в современном обществе. Описаны психосоциальное развитие, психологические особенности и личностные качества подростков. Отмечена непосредственное влияние окружающей социальной среды на формирование личности подростка и на психосоциальное развитие подростков и подрастающего поколения в условиях глобализации современного общества. В данной статье авторами подробно проанализированы теоретические концепции и научные взгляды выдающихся ученых. Также в статье рассматривается личностное развитие и становление личности подростка в современном обществе. Описаны факторы и стадии формирования самосознания в подростковом возрасте.

Ключевые слова: психологическое здоровье, подростки, подрастающее поколение, психосоциальное развитие, подростковый кризис, формирование личности, поведение.

Психологиялық әдебиеттерде «психологиялық денсаулық» кеселді психикалық құбылыстардың болмауымен және айналадағы барлық әрекеттерді реттеудің тепе-тең жағдайын қамсыздандыруымен сипатталатын жан дүниенің саламаттылығы ретінде қарастырылады. Көптеген ғылыми еңбектерде бұл термин психологиялық комфорт немесе психологиялық дискомфортты бастан кешірумен сәйкестендіріледі.

Психологиялық денсаулық «үйлесімділік» ұғымымен тікелей байланысты, яғни тұлғаның «Мен» жағдайының әртүрлі сезімдерімен өзара байланыста болуы (тұлғаның эмоционалды, интеллектуалды, коммуникативті, физиологиялық қырлары). Бұл жағдай тұлғаның айналасындағы қоршаған ортамен үйлесімділігін: табиғат, адамдар және т.б., яғни өмірбойы үздіксіз және қарқынды өзгерістерге тап болады деген мағынаны білдіреді.

Психологиялық және педагогикалық зерттеулерге сүйенетін болсақ, психологиялық денсаулық тікелей тұлғаның рухани байлығымен байланысты, бұл дегеніміз өзіндік өмірдің мәніне көз жеткізуге ұмтылу әрекеті, яғни тұлғаның рухани байлығы – біріншіден, бүкіл әлеммен, айналадағы ортамен үйлесімді өзара әрекет жасауға және оның өзіндік белсенділігіне байланысты; екіншіден, өзін-өзі кемелдендіруге ұмтылып, өз-өзіне жағымды жағдай жасауы” [1].

Дүниежүзілік денсаулық сақтау Ұйымы (ДДСҰ): «психологиялық денсаулық - тұлғаның психикалық денсаулығының бұзылуы соматикалық аурулармен немесе физикалық дамудың ақауларымен байланысты, сонымен қатар әлеуметтік жағдайларға орай, психикаға әсер тигізетін алуан түрлі жағымсыз факторлар мен күйзелістерге тікелей байланысты», - деген қорытынды шығарды.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау Ұйымының сарапшылары көптеген мемлекеттерде зерттеу жұмыстарын жүргізу барысында мынадай қорытындылар жасады: балалар мен жасөспірімдер арасында ересек адамдармен, яғни ата-аналармен, мұғалімдермен қарым-қатынастың жетіспеушілігінен, қоршаған ортаның қарқынды өзгеруі, қоғамдық жағдаяттар және тағы басқа да елеулі факторлар психологиялық денсаулықтың бұзылуына жетелейді [2].

Заманауи қоғамда қарқынды әлеуметтік-экономикалық өзгерістер жасөспірімдердің психологиялық даму деңгейін және психоәлеуметтік дамуын сапалық бағалаудың әдістерін, яғни түрлі әлеуметтік-экономикалық және мәдени жағдайларда қолдануға мүмкін болатын жаңа әдістердің пайда болуын қажет етеді. Бұған қоса, психоәлеуметтік факторлар тұлғаның дамуында елеулі роль атқарады, яғни олардың болашақта қоршаған ортаға бейімделуінің, сонымен қатар одан ары әлеуметтенуін анықтауда маңызды орын атқарады.

Қазіргі таңда, әрбір жас кезеңнің өзіндік даму ерекшеліктері мен қоса түзелетін, қолдауды, түсінушілікті қажет ететін мәселелері де кезегіп жатады. Осыған орай ғылыми еңбектер жүйесінде жеткіншектер мәселесіне аса мән беруі кездейсоқтық емес. Жеткіншектік мәселесі әрқашан өзекті мәселе болып қала береді.

Жеткіншектік кезең – адамның қалыптасуындағы ең күрделі кезең. Әсіресе осы жаста адамның мінез-құлқы және басқа да жеке басының негіздері қалыптасады. Міне, осы кезеңде жеткіншектермен жасалатын тәрбие жұмысында кемшіліктер айқын көріне бастайды. Соңғы кездері жеткіншектер тәртібінің төмендегенін байқауға болады. Олар: ата-анамен келіспеушілік жағдайда болу; мектептегі қиындық пен сәтсіздік; тәртібі қиын құрбы-достарымен байланыс орнату [3].

Жасөспірімдік шақтағы психологиялық денсаулықтың бұзылуы қалыпты жасөспірімдік дағдарыстың өтуімен қиындатылады. Ұқсастық дағдарысы деп аталатын бұл дағдарыс – жасөспірімнің өзі жайында, өзінің күші, мүмкіндіктері, қоршаған ортадағы орны жайында пікірлер дағдарысы болып табылады. Бұл жағдайда, жасөспірім өзіндік «Мен» бейнесінің тұтастығын сезіне алмауынан мазасызданып, үрей сезімін бастан кешіреді. Белсенді позицияда – бұл жас шағында ең көп кездесетін позиция – жасөспірім кез-келген әлеуметтендіру әсерлеріне қарсы болады: оқудан, тәртіп сақтаудан, психологқа барудан бас тартады. Ол «менде бәрі жақсы» деген бетперде киіп алып, тереңде жатқан үрей сезімін, ең бірінші, өзінен жасырып жатқандай болады. Күрделі жағдайларда, жасөспірімдер болашаққа деген бағдарын толығымен жоғалтып, бір күндік өмір сүреді. Енжар нұсқасында сырттай тәртіпке бағынсада, болашағынан бас тарту байқалады: өзіндік анықталу қорқынышы, отбасылық және кәсіби ролін таңдау жайында ойланбауы, ата-анасына «жабысу» ұмтылысы, дербес шешім қабылдаудан қорқу [4].

Өтпелі кезеңге байланысты жасөспірімдер белгілі бір деңгейде психикалық өзгерістерді бастан кешіреді. Осыған байланысты жасөспірімде әртүрлі деңгейде, яғни өзін-өзі анықтауда, ата-анасымен, достарымен қарым-қатынас орнатуда, нарық заманына байланысты мамандық таңдау кезінде, болшақта қандай салада жұмыс істеймін деген сияқты сұрақтар пайда болғандықтан әртүрлі мазасызданулар пайда болады. Дегенмен, мазасыздану баланың жеке тұлға болып қалыптасуына, өзіндік бағалауына орасан зор ықпал етеді. Осыған байланысты жеткіншектің тұлғалық дамуында белгілі бір ерекшеліктер пайда болады.

Жеткіншектік кезеңде балада өзіне, өзінің ішкі жан-дүниесіне, дербес тұлғалық сапаларына және басқа құрбыларымен өзін салыстыруға деген қажеттілік туындайды. Ол өзіне мән беріп, өзінің күшті және әлсіз жақтарын анықтауға тырысады. Өзіндік санаға деген қажеттілік өмірден, тәжірибелік іс-әрекеттен туындап, ересектер тобының талаптарымен анықталады. Жеткіншектің өз мүмкіндіктерін бағалау қажеттілігі оның ұжымда өз орнын табуға деген әрекеттің негізінде туындайды.

Жеткіншектің өзіндік санасының ең бастапқы негізін үлкендер (ата-анасы, мұғалімдері) тарапынан берілетін ой-пікірлер құрайды. Жеткіншек алғашында өзіне басқа адамдар тарапынан қарауға бейім келеді. Біртіндеп ол өзіндік тұлғасын дербес талдауға және бағалауға ұмтылады. Алайда, жеткіншек өзін-дік тұлғалық ерекшеліктерін дұрыс талдауға жеткілікті түрде қабілетті болмағандықтан, өзі туралы өз пікірі мен басқа адамдар тарапынан берілетін бағалаудың арасында туындайтын қарама-қайшылықтың негізінде кикілжің пайда болуы мүмкін [5].

Жеткіншектік шақ психикалық дамудың ерекше күрделі кезеңін білдіреді – адамның жеке тұлға ретінде қалыптасуы, бала қызметінің құрылымы мен құрамының сапалық жаңа сипаты негізінде саналы мінез-құлықтың негізі қаланады, жалпы бағыты мен адамгершілік түсініктері мен әлеуметтік ұстанымдарын қалыптастыру көрінеді.

Жас жеткіншектің жетілу мәселесі өзекті болып қала береді, өйткені:

- біріншіден, әлеуметтік жетілу ұғымын түсіндіруге бірыңғай тәсіл жоқ;

- екіншіден, біздің қоғамның саяси, экономикалық, рухани салаларындағы түбегейлі өзгерістер адамдардың құндылық бағдарлары мен іс-әрекеттеріндегі түбегейлі өзгерістерге алып келеді, әсіресе бұл ұлдар мен қыздарда айқын көрінеді.

Бүгінгі таңда қазіргі жастардың санасында болып жатқан өзгерістерді зерделеу ерекше өткір сипатқа ие болып отыр. Қалыптасқан құлдырау жағдайындағы болмай қоймайтын құндылықтарды қайта бағалау, олардың дағдарысы осы әлеуметтік топтың санасында неғұрлым байқалады [6].

Жасөспірімдік кезеңнің психологиялық ерекшеліктерінің шұғыл көрінген кезі, «жасөспірімдік дағдарыс» деп аталады, қалыптасқан тәртіптің бұзылуы «пубертаттық дағдарыс». Жасөспірімдік дағдарысқа көңіл-күйдің себепсіз ауысып тұруы, және де басқа кезектесіп тұратын қарама-қарсы себептерді жатқызуға болады. Бөтен адамды сырттай сипаттау сезімі, қабілеттілігі, артық көкіректілігін үйлестіре білу және қоршаған ортаны себепсіз сөгуі және т.б. Сезімталдық кейде рақымсыздықпен ұласады, ұялшақтық дәрежелікпен, қалаулы және басқалармен бағаланушылық-

тәуекелшілдікпен көрінуі, беделділермен күрес жалпы қабылданған тәртіп-қиялмен, қажетсіз ақылмен сипатталады.

Қазіргі батыс психологиялық әдебиеттерде кең тараған зерттеулер Э.Эриксонның «дағдарыстың бірегейлігі» тұжырымдамасында жасөспірімдердің ең басты ерекшеліктері ретінде кең өріс алды. Өзін тұлға және жеке адам ретінде анықтау «бірегейлікте» табылады. «Бірегейліктің» қалыптасуы психоаналитикалық тұрғыдан «балалық тұжырымдамасының» нәтижесі ретінде қарастырылады, сонымен қатар Э.Эриксонның эпигенетикалық тұжырымдасана сүйенетін болсақ, адам өмірінде сегіз түрлі психоәлеуметтік дағдарысты басынан өткізеді, оның сәтті немесе сәтсіз өтуі жеке тұлғаның әрі қарай дамуына әсер етеді. Дағдарыстың бесінші түрі–жеткіншектік кезеңге сәйкес келеді. Өзін-өзі идентификациялау мақсатында жеткіншектердің барлығы басынан өткізеді (басқа адамдарға еліктеу, олармен өздерін салыстыру). Өзін-өзі идентификациялай алмау және осыған байланысты барлық қиындықтары жеткіншектің эмоционалдық, әлеуметтік және кәсіби саладағы өзінің орнын таба алмауына алып келеді. Бірегейліктің өзіне, өзін-өзі тану үрдісіне үлкен өзіндік мәні бар мағына беріледі. Дәл осы үрдіс, қоршаған ортаның факторы емес, дәл осы үрдіс барлық қиындықтың түп нұсқасы және жасөспірімдердің тәртібінің бұзылуы қарастырылады.

Сонымен, жанұяға қажетті ата-аналардың қамқорлығы мен бауырмалдылығының және сүйіспеншілігі мен махаббатының арқасында балада психологиялық денсаулық дұрыс қалыптасып, жағымды нәтиже көрсетеді, яғни ересек адамдар, ата-ана туған балаларының эмоционалдық сұраныстарына мұқият, ұқыпты қарау, онымен бірге ойын ойнау, әңгімелесу, бауырмалдық сезімдер білдіру, көңілінен шығу мақсатымен, жағымды жағдай жасау, сырттай бақылау, қажетті қаржымен қамсыздандыру және т.б. жағымды психоәлеуметтік даму жағдайының негізгі себебі болып табылады. Яғни, жасөспірімдерге қажетті дербес және тәуелсіз болуға, үйден тыс өзінің құрбы-құрдастарымен, сыныптастарымен, ересек адамдармен (мұғалім, аға-тәте) қарым-қатынас жасап, араласуға мүмкіндік беру қажет және де қажетті білім алу жағдайымен жан-жақты қамсыздандыру керек.

Психологиялық денсаулық мәселесі ғылымның барлық саласын бей-жай қалдырмайтыны сөзсіз. Қоғамда әрбір жасөспірімнің психологиялық денсаулығын нығайтуды және дамытуды қажеттілікке, әрі міндеттілікке айналдыру керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Момбиева Г.А., Казахбаева Г.И. Заманауи жасөспірімдердің психологиялық денсаулығы // Абай атындағы ҚазҰПУ «Хабаршы» журналы, «Психология» сериясы, 2018, №3(56), – б. 63-65.

2 Каримова Р.Б., Мусина С.С., Казахбаева Г.И. Психодиагностикалық әдістемелер, әлеуметтік-психологиялық тренингтер. Оқу құралы. – А.: Аруна, 2014. – 104 б.

3 Сейтенова С.С., Абилова С.С. Мінез-құлқында ауытқушылығы бар жасөспірімдердің психологиясы // Абай атындағы ҚазҰПУ «Хабаршы» журналы, «Психология» сериясы, 2018, №3(56), – б. 16-19.

4 Баженова Э.Д., Ахаева А.Ш. Оқушылардың психологиялық денсаулығының негізгі мәселелері // Абай атындағы ҚазҰПУ «Хабаршы» журналы, «Педагогика ғылымдары» сериясы, 2015, №1(45), – б. 234-237.

5 Әліпбек А.З., Ташкенбаева С.М. Девиантты жеткіншектер тұлғасының дамуында өзіндік сана сезімдердің маңызы // Абай атындағы ҚазҰПУ «Хабаршы» журналы, «Педагогика ғылымдары» сериясы, 2016, №3(51), – б. 262-267.

6 Алмазова О.Н., Керимбай И. Психологический анализ личной и коммуникативной зрелости юношей и девушек 16-20 лет // Научно-методический журнал «Педагогика и психология», 2015, №4(25), – с. 137-141.

7 Жигитбекова Б.Д., Психологиядағы әлеуметтік сәйкестендіру мәселесі // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің хабаршысы. «Психология» сериясы, №3(60), 2019. – С.175-178.